

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Son 8 Jild 4
2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 8 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Холикулов Ахмаджон Боймаҳамматович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Габриэльян Софья Ивановна – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий Университети.

Саидов Сарвар Атабулло ўғли – катта илмий ходим, Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази, илмий тадқиқотлар бўлими.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Насирходжаева Дилафруз Сабитхановна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Остонокулов Азамат Абдукаримович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент молия институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Хожаев Азизхон Саидалоҳонович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Фарғона политехника институти

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Саидова Камола Усканбаевна – фалсафа фанлари доктори, “Tashkent International University of Education” халқаро университети;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Ўроқова Ойсулв Жамолддиновна – фалсафа фанлари доктори, доцент, Андижон давлат тиббиёт институти, Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси мудири;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳасанов Шавкат Аҳадович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Бахронова Дилрабо Келдиёровна – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Каюмова Насиба Ашуровна – педагогика фанлари доктори, профессор, Қарши давлат университети;

Тайланова Шохидат Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент;

Жуманиёзова Муҳайё Тожиевна – педагогика фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Ибрахимов Санжар Урунбаевич – педагогика фанлари доктори, Иқтисодиёт ва педагогика университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Шамшетова Анжим Караматдиновна – психология фанлари доктори, доцент,

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабобевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси.

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атақулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Бегамова Насиба Холмурзаевна</i> МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА АГРАР СОҶА ХОДИМЛАРИНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШДА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ РОЛИ (ЎЗБЕКИСТОН ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИ МИСОЛИДА)	11-19
<i>Насиратдинов Сапар Жеткербай-улы</i> ЭТНОГРАФИК ТАДҚИҚОТЛАРДА ФОТОГРАФИЯНИНГ ЎРНИ	20-25
<i>Нарманов Феруз Асфандиёрович</i> ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ ҲАЁТИ ВА ФАОЛИЯТИНИНГ ЎҚИТИЛИШИ	26-30
<i>Rustamov Ixomidin</i> “O‘ZBEKISTON - 2030” STRATEGIYASI – XALQ STRATEGIYASI (YANGI O‘ZBEKISTON TARIXI)	31-34
<i>Normo‘minov Aziz</i> O‘ZBEKISTONLIK SPORTCHILARINING PARAOLIMPIYAMUSOBAQALARIDAGI ISHTIROKI	35-39
<i>Turdiboyeva Gulmira</i> VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIGIGA QARSHI KURASH BO‘YICHA TARG‘IBOTLAR SAMARASI	40-44
<i>Xamidova Shoira Rasulovna</i> PARASPORT TURLARI VA ULARNING QONUNIYATLARI	45-51
<i>Ахмедов Жасурбек Зокиржонович</i> МАДАНИЯТШУНОСЛИК ВА НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОС ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ ФАОЛИЯТИ ТЎҒРИСИДА	52-54

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Raximov To‘xtabek Jumaboyevich</i> KICHIK BIZNES KORXONALARINING EKSPORT SALONIYATINI OSHIRISHGA TA‘SIR QILUVCHI OMILLAR TAHLILI	55-60
<i>Allaberganov Xushnud Allaberganovich</i> TASHQI SAVDO SALONIYATINING MINTAQA IQTISODIYOTIDA TUTGAN O‘RNI	61-68
<i>Амбарцумян Анастас Алексеевич</i> МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТРАНСПОРТНЫЕ КОРИДОРЫ: СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ВЫГОДА И ПОИСК РЕШЕНИЯ НЕПРОСТЫХ ЗАДАЧ	69-81
<i>Baqoeva Dilfuza</i> SANOAT KORXONALARIDA SOTUV TIZIMINING OLIV BORILISHI, MOHIYATI VA YO‘NALISHLARI	82-86
<i>Adilov Mirkomil Miralimovich</i> TIJORAT BANKLARI KREDIT QO‘YILMALARINING MANBALARINI ТАКОМИЛЛАСHTIRISH	87-93

Donayev Sheroli Burxonovich

DON MAHSULOTLARI KORXONALARIDA RIVOJLANTIRISH ASCENT

STRATEGIYASINING AHAMIYATI 94-101

Кахаров Жасур Абулқосимович

ГАСТРОНОМИЯ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ

МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 102-109

Рахмонов Шухрат Шавкатович

ТУРИСТИК МАҲСУЛОТ ДИВЕРСИФИКАЦИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ 110-117

Sherov Alisher Bakberganovich

OLIY TA'LIM MUASSASALARINI MOLIYALASHTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI 118-129

09.00.00 – FALSAFA FANLARI*Tag'oyeva Dilnavoz Narziqulovna*

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY MA'RIFATPARVARLIK G'OYALARI VA ULARNING IJTIMOYIY-

AXLOQIY MUNOSABATLARDAGI KONSTRUKTIV MOHIYATI 130-135

Muhamedov Asror

G'ARB RENNESANSIGA TURTKI BO'LGAN OMILLAR 136-145

Aripova Zulfiyaxon Salijanovna

HOZIRGI ZAMONDA ETIKA VA ESTETIKANI O'QITISHNING AMALIYIJTIMOIY

AHAMIYATI 146-151

Abdumalikov Abdulatif Abidjanovich

INSONNING TABIATGA NOOSFERAVIY MUNOSABATINI YUKSALTIRISH

ZARURIYATI 152-156

Xolmatov Uchqunjon Xamidullayevich

AXBORIY-PSIXOLOGIK VA MADANIY TAHNIDLAR SHAROITIDA MILLATLARARO TOTUVLIK

VA HAMJIJATLIKNI TA'MINLASHNING TA'LIMIY-TARBIYAVIY VAZIFALARI 157-162

Шоназаров Жамшид Шухратович

ЖАДИДЛАР ҒОЯЛАРИ ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН СТРАТЕГИЯСИ БИЛАН ҲАМОҲАНГ 163-168

Хо'janova Tamara Jo'raevna

YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARINI AXBOROT URUSHI DAVRIDA MAFKURAVIY

TAJOVUZLARDAN ASRASH OMILLARI 169-174

Quchqorov Javlon Suyundik o'g'li

MILLIY G'OYA VA DEMOKRATIK O'ZGARISHLAR DIALEKTIKASIGA MADANIY HODISALAR

SIFATIDA QARASH 175-179

Muxtorova Tutixon

GLOBALLASHUV JARAYONLARIGA FALSAFIY YONDASHUVLARNING O'ZIGA

XOS JIHATLARI 180-186

Rahmonova Mavluda Abdusamadovna

ABDURAUFI FITRATNING "OILA" ASARIDA JAMIYAT MA'NAVIY-AXLOQIY RIVOJIGA DOIR

QARASHLARI TAHLILI 187-194

<i>Pirnazarov Nurnazar</i> TANA, RUX VA MA'NAVİYATNING INSON BORLIG'IDAGI AKS ETISHINING FALSAFIY TAHLILI.....	195-201
<i>Ismailov Dilshod Baxriddinovich</i> DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING MA'NAVİY-AXLOQIY SEGMENTI:KOMPARATIV YONDASHUV	202-209
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Yuldoshova Shaxnoza Azimboyevna</i> RAY BREDBERI VA ISAJON SULTON ASARLARIDA MA'RIFATPARVARLIK MOTIVLARI TALQINI	210-216
<i>Bozorbekov Ahmadbek</i> O'ZBEK TERMINOLOGIYASIDA TEXNIK, ZAMONAVIY LOGISTIKA SOHASIDAGI TERMINLARNING YASHALISH MODELLARI VA PARADIGMATIKASI	217-230
<i>Xamrayev Fozilbek Yo'ldoshevich</i> ZAMONAVIY O'ZLASHMALARNI MILLIYLASHTIRISHDA O'ZBEK TILINING TARIXIY ZAXIRA MANBALARIDAN FOYDALANISH	231-236
<i>O'tebaeva Dilbar</i> TURKIY TILLARGA UMUMIY BO'LGAN EKOLOGIK ATAMALAR	237-242
<i>Asqarova Shaxnoza Kamolidinovna</i> EPIK KLISHELAR HAMDA ULARNING INGLIZ VA NEMIS TILLARIDAGI TALQINI ("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA)	243-247
<i>Kadirova Zaynab Bakoyevna</i> INGLIZ TILIDAGI REKLAMANING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI	248-252
<i>Allaberganova Nilufar Matnazar qizi</i> QOFIYA ASOSLARIDAGI MATNLARNING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI	253-256
<i>Nabiyeva Rushana Jamol qizi</i> OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI NOMLARI LEKSIK-SEMANTIK GURUHINING MA'NOVIY GURUHLARI VA ULARDA YANGI O'ZLASHMALARNING ISHTIROKI HAQIDA	257-262
<i>To'rayeva Iroda Sheramatovna</i> FOLKLORIZMLAR TIZIMIDA ETNOGRAFIK FOLKLORIZMLARNING O'RNI VA SPETSIFIKASI	263-268
<i>Qodirova Munisa Erkinjon qizi</i> BADIY MATNDA QO'LLANILGAN SAN'ATGA OID TERMINLARNING LEKSIK TIPOLOGIYASI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)	269-272
<i>G'aniyeva Nozanin G'ayratovna</i> MARKAZIY OSIYODA JADID AYOLLARINING PATRIARXAL TUZILMALAR VA MUSTAMLAKACHILIK ZULMIGA QARSHI CHIDAMLILIGI VA QARSHILIGI	273-277
<i>Zaripova Dilfuza Baxtiyorovna</i> TURKIY ADABIYOTDA "IBROHIMI ADHAM" QISSALARI TAHLILI	278-284
<i>Eshniyazova Maysara Beknazarovna</i> ALISHER NAVOIYNING "ARBA'IN" ASARIDAGI HADISLAR BAYONIDA G'OYAVIY-BADIY IFODA MUKAMMALLIGI	285-292
<i>Raxmonova Dildora Mirzakarimovna</i> O'ZBEK JADID ADABIYOTIDA OVRUPO MADANIYATI TALQINI	293-298

12.00.00 – YURIDIK FANLAR*Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna*

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI HUQUQIY TIZIMLARIDA KODEKSLASHTIRISH

JARAYONINING AYRIM NAZARIY-HUQUQIY MASALALARI 299-306

Узакова Гўзал Шариповна

ШАҲАРЛАР ВА БОШҚА АҲОЛИ ПУНКТЛАРИДА АТРОФ МУҲИТНИ МУҲОФАЗА

ҚИЛИШНИНГ ЭКОЛОГИК-ҲУҚУҚИЙ ТАЛАБЛАРИ 307-325

Пулатова Нодирахон Собиржонова

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ УСТРАНЕНИЯ СУДЕБНЫХ ОШИБОК В ОБЕСПЕЧЕНИИ

ПРАВ ЧЕЛОВЕКА 326-332

Nizamatdinov Kayrat Keunimjaevich

MOBIL ALOQA XIZMATI KO'RSATISHDA MILLIY ALOQA OPERATORLARINING FAOLIYATINI

HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILLASHTIRISH 333-341

Абдурахманова Нодирахон

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В

ОНЛАЙН АРБИТРАЖАХ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ 342-345

Vokiyev Jahongir Nurmatjon o'g'li

TA'LIM OLIH HUQUQINING GENEZISI HAMDA UNING YURIDIK TABIATI 346-356

Madiyev Faxriddin Xoshim o'g'li

SHAXSIY HAYOT DAXLSIZLIGI HUQUQINI TA'MINLASH MASALALARI 357-368

Утапов Фурқат

ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА ТОВАР БЕЛГИСИНИНГ ҲУҚУҚИЙ

МАҚОМИ 369-374

Dilboboyev Nozimbek Shavkat o'g'li

XALQARO VA MILLIY DARAJADA INVESTITYA QONUNCHILIGINING RIVOJLANISH

TENDENSIYASI 375-381

Назарова Марҳабо

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА И РАЗВИТИЕ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В

УЗБЕКИСТАНЕ 382-386

Абулхайров Рустамхон Ибодуллаевич

ПОРТЛАШ СОДИР БЎЛГАН ЖОЙНИ КЎЗДАН КЕЧИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ

МАСАЛАЛАРИ 387-400

Абдусамиева Дилрабо Абдувахоб кизи

ВОПРОСЫ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ БЫВШИХ ОСУЖДЕННЫХ В НЕКОТОРЫХ

МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТАХ..... 401-406

Abdikhakimov Islombek

LEGAL RELATIONS AND STAKEHOLDERS IN QUANTUM TECHNOLOGIES REGULATION: A

COMPREHENSIVE ANALYSIS OF GOVERNANCE FRAMEWORKS 407-412

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI*Djabbarova Nilufar Baxtiyarovna*

TALABA-QIZLARDA LIDERLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA FALSAFIYPEDAGOGIK

YONDASHUVLARNING ROLI 413-417

<i>Mamatqosimov Jahongir Abirqulovich</i> BO'LAJAK REJISSYORLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI ADABIY ASARLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHDA DEBYUT MASHG'ULOTLARINING AHAMIYATI	418-423
<i>Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna</i> HOFIZ XORAZMIY DIDAKTIK QARASHLARINI O'RGANISHNING HOZIRGI HOLATI	424-429
<i>Ismoilova Shodiyaxon Xusanboy qizi</i> NEMIS TILIDAN KEYIN INGLIZ TILI O'RGANISH JARAYONIDA FONETIK INTERFERENSIYANI YUZAGA KELTIRUVCHI OMILLAR	430-435
<i>Salimov Ma'ruf Eshdovlat o'g'li</i> O'QUVCHILARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	436-439
<i>Палванова Умида Бахрамовна, Тургунов Собитхон Ташпулатович, Якубова Азада Ботировна</i> ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ОБУЧЕНИЕМ СТУДЕНТОВ НАВЫКАМ ОКАЗАНИЯ ПЕРВОЙ ПОМОЩИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА	440-444
<i>Rasulova Fotima Farxotovna</i> O'QUVCHILARNI IJODIY FIKRLASHGA YO'NALTIRISHNING NAZARIY VA USLUBIY YO'NALISHLARINING ILMIY TAHLILI.....	445-450
<i>Saidxo'jayev Muhammadxo'ja Ma'rufxo'ja o'g'li</i> YOSHLARNI MA'NAVIY-MA'RIFIY TARBIYALASHDA IJTIMOYIY - PEDAGOGIK OMILLAR VA ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI.....	451-456
<i>Utepbergenov Aydos Janabayevich</i> SAHNA NUTQI O'QITISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	457-461
<i>Nozima Muqimovna Hamdamova</i> MAJBURIY FANLARDAN TALABLARNING KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA GRAFIK DASTURLARIDAN FOYDALANISH.....	462-467

Received: 30 July 2024
Accepted: 5 August 2024
Published: 15 August 2024

Article / Original Paper

MODELS AND PARADIGMATICS OF DEVELOPMENT OF TECHNICAL, MODERN LOGISTICS TERMS IN UZBEK TERMINOLOGY

Bozorbekov Ahmadbek

Andijan State Institute of Foreign Languages, (PhD)

Abstract. In this article, the models of formation of sectoral terms in socio-economic life, motivated and unmotivated terms, information on the formation of affixal terms are given and proved with examples. The results of the research on the productive term formation in Uzbek and English were presented. In the period of scientific and technical revolution, in the age of globalization, internet and computerization, it has been proven that the possibilities and range of productive affix models have increased several times.

Key words: socio-political life, term formation models, motivated terms, unmotivated terms, affixal term formation, specialist terms, technical terms, field terminology, grouping, system.

O'ZBEK TERMINOLOGIYASIDA TEXNIK, ZAMONAVIY LOGISTIKA SOHASIDAGI TERMINLARNING YASHALISH MODELLARI VA PARADIGMATIKASI

Bozorbekov Ahmadbek

Andijon davlat chet tillari instituti, f.f.f.d. (PhD),

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi sohaviy terminlar yasash modellari, motivlangan va motivlanmagan terminlar, affiksial terminlarning yasashiga doir ma'lumotlar berilgan va misollar bilan dalillandi. O'zbek va ingliz tilidagi mahsuldor termin yasashi paradigmatikasiga doir tadqiqot natijalari keltirildi. Ilmiy-texnikaviy inqilob davrida, globallashtirish, internet va kompyuterlashtirish asrida sermahsul affiksial modellarning so'z yasash imkoniyatlari va doirasi bir necha barobar oshib ketganligi isbotlandi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-siyosiy hayot, termin yasash modellari, motivlangan terminlar, motivlanmagan terminlar, affiksial termin yasash, mutaxassislik terminlari, texnikaviy terminlar, sohaviy terminologiya, guruhlashtirish, tizim

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I8Y2024N31>

Kirish. Logistika sohasining asosiy tadqiq obyektlaridan biri oqim bo'lib, asosiy terminlari – moddiy oqim, axborot oqimi, moliyaviy oqim va boshqalar. Ushbu tushunchaning logistika sohasidagi ma'nosiga oydinlik kiritish maqsadida keltirilgan turli izohlarga murojaat qilamiz: "harakatlanuvchi massa emas balki [13], bir butun sanaladigan obyektlar majmui..." [14] yoki "ishlab chiqarish manbasidan belgilangan joyga o'zgartiladigan bir xil iqtisodiy elementlar to'plami" [15]. Logistik terminlarning leksik xususiyatlari deganda ularning ya'ni terminlarning asl ma'nolarini tushuniladi. Shunday ekan, keltirilgan terminlar quyidagicha ma'nolarga ega: *PU – pick up – yukni olish manzili; Del – delivery – yukni yetkazish manzili.*

Ingliz tilida ham o'zbek tilida ham logistika sohasiga oid so'zlar barchasi bir xil terminlardan foydalanib ish olib boriladi. O'zbek logistikasidagi so'zlar ingliz logistikasi bilan bir xilligining asosiy sababi, ingliz logistik terminlarning ommalashib ketganligi desak bo'ladi. O'zbek tili ilmiy terminologiyasida terminlarning uch turi farqlanadi:

– **tarixiy-an'anaviy terminlar.** Ushbu turga taalluqli leksemalar juda qadimdan termin vazifasida qo'llanib keladi va o'zbek terminologiyasining o'zagini tashkil qiladi. Masalan, to'siq, yulduz, soliq, kirim, pul, oldi-sotti, so'roq, tomir (tib. arteriya), oqsillar (tib. belok, belki), isitma (tib. lixoradka) singari ko'pgina terminlar shular sirasidandir;

– **terminologik tizimning boyishiga bois bo'lgan nisbatan yangi termin-o'zlashmalar:** *skaner, sayt, karate, Internet auksion, tomografiya, spektr, respirator, psixolingvistika, pragmatika, lingvokulturologiya, semema, parodontoz, bakteriya, videotelefon, katapult, radiolokator, tatami, pley-off, gravatizatsiya, spagetizatsiya, transgender, freym, geshtalt, konsept, diskurs, lemmatizatsiya* va sh.k.;

– o'zbek tili so'z yasovchi qoliplari negizida hosil qilingan terminlarni ikki guruhga taqsimlash mumkin: a) **ona tili materiallari negizida paydo bolgan terminlar:** *bog'lovchi, to'ldiruvchi, kesim, tenglik, qayta saylov, to'lov, boshqaruv, bo'g'ilish (tib. asfiksiya), titrash (tib.trepetaniya), boshqarma, yasama ('til. derivat), qo'nish, qurilma, ko'chish (til. transpozitsiya), suzg'ich, yutgich (harbiy, ikkilamchi bozor; qo'shimcha qiymat solig'i, terma jamoa va sh.k.); b) o'zlashmalar ishtirokida yuzaga kelgan terminlar:* *raketaeltgich (ракетаносец), avtomobilsozlik (автомобилостроение), raketosozlik (ракетостроение), eshelonlashtirish (эшелонирование), shturmchi (штурмовик), shifrlash (шифрование)* va h.k.

Ma'lumki, terminlar oddiy so'zlar singari umumadabiy va maxsus leksikada bor bo'lgan so'z va o'zaklardan yasaladi. O'zbek tili terminlari sistemasi o'zga qarindosh turkiy tillardagi singari mavjud struktur turlar, ya'ni sodda, yasama, qo'shma, qisqartma va so'z birikmalarini qamrab oladi. O'zbek terminologiyasini takomillashtirish borasida qilinishi lozim bo'lgan vazifalar yetarlicha. Bugungi kunda o'zbek tili soha terminologiyasi har tomonlama takomillashish jarayonini boshidan kechirmoqda. Terminlarning ular ifodalaydigan narsa-buyum, voqea-hodisa tushunchasi, ma'nomazmuniga mutanosib, mos tushishi, struktur(shakl) jihatdan ixcham bo'lishi, yakka ma'noni ifodalashi, ma'nodoshlik (sinonimik) qatorlariga kirmasligi kabi talablar terminshunoslar diqqat markazidan joy olganligi yangilik emas. Ayniqsa, chet tillardan shiddat bilan kirib kelayotgan ilm, fan, texnika, texnologiyaga doir terminlarni qanday tarzda qabul qilish, o'zlashtirish xususida har xil yondashuvlar ko'zga tashlanadi. Istiqloldan keyin o'zbek terminologiyasi nafaqat miqdor, shuningdek, sifat o'zgarishlarga ham yuz qo'ydi. O'zbek tili imkoniyatlaridan foydalangan tarzda terminlar tizimini tartibga solish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, muayyan narsa-buyum, tushuncha, voqeahodisani ifodalashda ona tili qatori, o'rni bilan, o'zbek tili shevalari va lahjalari so'z xazinasida mavjud tayyor so'zlardan foydalanilmoqda, o'zbek tilida asrlar osha sinovlarga bardosh bergan so'z yasovchi affikslarning termin hosil qilishdagi ishtirokidan unumli istifoda etilmoqda, kalkalashning mavjud turlari yordamida terminlar hosil qilishga jiddiy diqqat qaratilmoqda, mazkur usullarning birortasi ham qo'l kelmagan kezlarda chet tili terminlari aynan, tayyor holda o'zbek terminologiyasi tarkibiga olinmoqda. So'nggi fikrning isbotini AKT va zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kompyuter, internet bilan bog'liq terminlarning qo'llanishida ko'ramiz. Shubhasiz, o'zbek terminologiyasi tizimi sezilarli

rivojlanishda bo'lishiga qaramay, ushbu soha ham muayyan qusur va kamchiliklardan holi emas. Bizning nazarimizda ularni quyidagi tarzda guruhlashtirish o'zini oqlaydi:

1) Ilmiy-texnikaviy terminlarning yanada taraqqiy etishi va takomillashuvida ona tilining ichki manbalari va so'z yasash usullaridan qoniqarli tarzda foydalanmaslik. Ilmiy-texnikaviy taraqqiyot bugungi kunda dunyodagi barcha rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar hayotida lokomotiv rolini ado etmoqda. Eng zamonaviy qurol-aslahalar, asbob-anjomlar, dastgohlar, robotlar, axborot kommunikatsiya texnologiyalarisiz kelajak jamiyat taraqqiyotini tasavvur qilish amri mahol. O'zbek modeli asosida o'z rivojlanish yo'lini belgilab olgan mamlakatimizda xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari, xususan, og'ir va yengil sanoat, qishloq xo'jaligi, ilm-fan, madaniyat, san'at, sport sohalari ildam qadamlar bilan rivojlanmoqda. Buning natijasi o'laroq O'zbekiston jahon hamjamiyatining faol a'zosiga aylandi. Dunyoning yetakchi davlatlari bilan o'rnatilgan siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, ijtimoiy, madaniy, diniy va h.k. aloqalar negizida taraqqiyotning yangi pallasini boshidan kechirayotgan xalqimiz chet ellardan olib kelinayotgan eng so'nggi texnika va texnologiyalar bilan oshno bo'lmoqda, ularni kundalik hayotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Vatandoshlarimiz, ayniqsa, iste'dodli yoshlarning xorijning nufuzli oliy o'quv yurtlarida tahsil olishi, yosh mutaxassislarining chet ellardagi universitetlarda malaka oshirishi, zamonaviy axborot texnologiyalarining insonlar turmushidan o'rin olishi kabi omillar oqibatida yangidan-yangi tushunchalar va ular bilan bog'liq terminlar tilimizning so'z xazinasidan o'rin olmoqda. Mubolahasiz ta'kidlash joizki, ayni kezlarda o'zbek tili terminologik 52 tizimiga G'arbiy Yevropa tillaridan bevosita va bilvosita yopirilib kirib kelayotgan terminlarni tartibga solish, unifikatsiya qilish, ularni o'zbek tili qoidalariga bo'ysundirish qiyin kechmoqda. Chetdan kelayotgan axborotning haddan tashqari ko'pligi va serqirraligi terminologiyaga xos jihatlarni har doim ham diqqat markazida ushlab turish imkoniyatini bermayapdi. Bu holat terminlarni o'zlashtirish, kalkalash, izohlash paytida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga chiqarmoqda. O'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanishga zarur e'tibor qaratilmoqda, so'z yasash usullaridan har doim ham unumli iste'foda etilmoqda, deb bo'lmaydi. Chet tilidan o'zlashayotgan terminlarni aynan qabul qilish an'anasi hamon yetakchilik qilmoqda. Masalan, **logistika sohasidagi kargo, dostavka, tranzit, limit, transport, avialine, railway tranzit, chek, taymhold, internet tarmog'ida qo'llanayotgan netabayt, ping, piksel, plagin, rastr, gigabayt, gigabit, interfeys, megabayt, terabayt, exabayt, zettabayt, yottabayt, portativ, additiv, tilshunoslikka doir abzats, agglyutinatsiya, aksent, analogiya, apokopa, grammatika, denotat, diglossiya, jargon, ideogramma, intonatsiya, kalka, konvergensiya, semasiologiya, sotsiolekt, jismoniy tarbiya va sportdagi boks, futbol, xokkey, kikkboksing, konfu, karate, gimnastika, arena, stadion** kabi terminlar shular sirasidandir.

2) Ayni bir termin bilan bir nechta yoki har xil ma'nolarni ifodalash. Terminologiyada salbiy jihat hisoblangan mazkur holat qator terminlar sistemasidagi chalkashliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, **byulleten** leksemasi 1. *xabarnoma*; 2. *byulleten (saylov byulleteni)*; 3. *varaqa (kasallik varaqasi)* ma'nolarida ishlatilmoqda. Terminning faqat yakka ma'noni ifodalashi lozimligini hisobga oladigan bo'lsak, ayni holatni o'nglash borasida jiddiy ishlarni amalga oshirishning zarurligi oydinlashadi.

3) Bir ma'noni ifodalashda ikki, ba'zan bir nechta terminsinonim (dublet, leksik variant)larning parallel ishlatilishi. Terminologiyaga oid tadqiqot ishlarining barchasida bir ma'noni ifodalash uchun faqat bitta termin qo'llanishi zarurligi bot-bot takrorlangan. Shunga qaramasdan, nafaqt o'zbek terminologiyasi, balki boshqa til teraminologiyalarida ham

muayyan ma'noning bir nechta termin–sinonimlar yoki dubletlar va leksik variantlar yordamida ifodalanishi ko'zga tashlanadi. **Tibbiy terminlar tizimida qo'llanayotgan aqlpastlik– telbalik; zayflik–sustlik; ko'rlik–so'qirlik; tortishish–qisqarish–tarang tortish; iqtisodiy terminlar sirasidagi budjet–mablag', hisobchi–buxgalter, homiy–sponsor, bo'nakavans, hisob varag'i–to'lovnoma, taftish–reviziya, kirim–debit, qarzdordebitor, soliq va bojxona terminologiyasidagi jarima–peniya, dallol–broker, qiymat–tannarx, badal–vznos, daromad–tushum–foйда, xaridor–mijoz–sotib oluvchi, soliqchi–soliq yig'uvchi, bojmon–bojxonachi, ijtimoiy; harbiy, huquqshunoslik terminlari sistemasidagi diktator–yakka hokim, aparteidriqiy ayirmachilik, vazifa– funktsiya, ofitser–zobit, gipoteza–faraz–taxmin, prolongatsiya–uzaytirish, konversiya–o'zgartirish–almashtirish; jarayon terminlari qatoridagi boshqarish–boshqaruv, yig'ish–yig'uv, ko'paytirishko'paytiruv, siqish–siquv, sport sohasidagi penalti–11 metrlik jarima, birinchilik–chempionat, qoshimca taim–overtaym** singari terminlar shular jumlasidandir.

O'zbek terminshunoslari oldida yuqorida keltirilgan muammolar qatori tubandagi masalalarni ham hal etish mas'uliyati ko'ndalang turibdi: umumqo'llanish xarakteridagi ba'zi terminlarning mutanosib variantlarining mavjud emasligi; ilm–fan va texnika soha terminlarini tartibga solish hamda bir xillashtirishning qoniqarsizligi; terminlarni qo'llashda imloviy chalkashliklarga yo'l qo'yish; terminografiya masalalariga bugungi talablardan kelib chiqib yondashish, turli turdagi terminologik lug'atlar tuzish va nashr qilish jarayonini boshqarish hamda nazorat qilishning sustligi; turli sohalarda qo'llanuvchi terminlar aynanligini ta'minlaydigan metodik qo'llanma va davriy byulletenning mavjud emasligi; terminologik leksika, ayniqsa, Mustaqillik davri ilmiy–texnikaviy terminlar haqida olib borilayotgan nazariy tadqiqotlarning qoniqarli emasligi; terminologiya masalalari bilan maxsus shug'ullanadigan boshqaruv hamda monitoring organining yo'qligi.

Metod. Ishda diskursiv tahlil, lingvistik tavsiflash, qiyosiy–tipologik (chog'ishtirma), diaxron, sinxron, semantik–uslubiy, leksik–semantik, lingvostatistik usullar qo'llanilgan.

Muhokama. O'zbek terminologiyasi tizimida tub terminlar qatori derivativ terminlarning ham roli salmoqlidir. **Tub terminlar** o'zbek terminologiyasining barcha shakllanish va rivojlanish bosqichlarida ko'zga tashlanadi. Xususan: *el, yurt, yoy, o'q, to'p, to'ra, tamg'a, til, qin, boy, kung “joriya, kanizak”, qul, yov, qorin, jag', o'pka, ko'z, oy, kun* kabi tub terminlar deyarli barcha terminologik sistemalar uchun xosdir. **Yasama terminlar** o'zbek terminologiyasining ulkan qismini tashkil etadi. Ular morfologik, sintaktik va semantik yo'l bilan hosil qilinishi jihatidan umumleksikadan farqlanmaydi. Affiksatsiya termin yasashning eng mahsuldor usuli bo'lib, terminologiya rivojlanishining barcha bosqichlarida yetakchi o'rin tutgan.

So'z yasalishi o'zbek tilshunosligida chuqur va atroflicha o'rganilgan masalalardan hisoblanadi. Bu mavzuda ko'plab dissertatsiyalar himoya qilingan, monografiyalar va maqolalar chop etilgan. Termin yasalishi ham tilshunoslar diqqat markazidan o'rin olgan sohalardan sanaladi. Terminologik tizim morfologik, sintaktik va semantik usullar yordamida muttasil boyib, taraqqiy etmoqda.

O'zbek tili terminlarining aksariyatini motivlangan terminlar tashkil qiladi. Bular qo'shimchalar bilan yasalgan so'z–terminlar, qo'shma so'z–terminlar, termin–birikmalar va asosan metaforik ko'chim asosida hosil qilingan terminlardir. Shu bilan birga, terminlarning

salmoqli qismi motivlanmagan bo'lib, ular o'zbek tilining o'z sodda so'zlari, o'zlashmalar, termin-kalkalar va antroponimlardan metonimik ko'chim vositasida voqelangan.

So'z turkumlari nuqtai nazaridan o'zbek tili terminologiyasi asosan ot, sifat, ravish va fe'l turkumlariga xos so'zlardan iborat. Shubhasiz, ot-terminlar o'zbek terminologiyasining poydevorini tashkil etadi. Ayni paytda, sifat turkumiga mansub so'zlarning terminologik leksika tarkibi taraqqiyotidagi o'rni ham salmoqli ekanligini yoddan chiqarmaslik lozim. Fe'l-terminlar ham o'zbek terminologiyasining sezilarli ulushini tashkil etadi.

O'zbek tilida morfologik usul bilan termin yasalishi umumadabiy til leksik birliklarini hosil qiluvchi so'z yasovchi qo'shimchalar hamda qoliplar yordamida amalga oshiriladi. Affiksial termin yasalishi umumadabiy so'zlarning hosil qilinishi singari juda qadimdan yetakchi va sermahsul usul hisoblanadi.

Bu borada o'z vaqtida Mahmud Koshg'ariy, Mahmud Zamaxshariy, Ibn Muhanna lug'atlarida, XIII-XIV asrlarda turkiy til grammatikasiga doir arab tilida yaratilgan risolalarda, Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida o'zbek (turkiy) tili so'z yasalishi vositalari va yo'llari haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan edi.

Terminlarning yasalishi va ularning o'zbek tili lug'at boyligini oshirishdagi ahamiyati hozirgi kunda ham tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Yangi tushunchalarni ifodalash uchun yangi terminlarning paydo bo'lishi va mavjud terminlarning yangi ma'nolar kasb etishi tilning tabiiy rivojlanish jarayonining bir qismi hisoblanadi. Bu jarayon o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan foydalanish va boshqa tillardan o'zlashtirishlar orqali amalga oshiriladi.

Natija. Hozirgi paytda o'zbek tili so'z yasalishi masalasiga tegishli ilmiy adabiyotlarda so'z yasovchi affikslarining to'la tarkibi ma'lum darajada tartibga solingan. Affiksatsiya usuli bilan yasalgan ot turkumli termin (turdosh ot) lar.

1. Ot (sifat) turkumli so'zlardan yasalgan terminlar. –**chi** affiksli so'z yasovchi model O'ta sermahsul va turg'un hisoblanmish –**chi** affiksli model hozirgi o'zbek terminologiyasi tizimida amaliy qo'llanishda qolayotgan katta miqdordagi terminlar bilan ifodalangan. Mazkur model turdosh otlar yasovchi modellar qatorida eng mahsuldorligi va faolligi bilan ajralib turadi. Mazkur model ot so'z turkumidan aksariyat shaxs oti, ish – harakatni bajaruvchi, biron kasb bilan shug'ullanuvchi, ijtimoiy mansublik kabi ma'nolarni ifodalovchi otlarni hosil qiladi. –**chi** affiksining tarixiy taraqqiyoti jarayonida harakat–holat, kasbhunar, mutaxassislik ma'nolarni ifodalashi ravshan namoyon bo'ladi. VIIIXIV asr qadimgi turkiy runik hamda eski turkiy til yozma manbalarida ushbu affiks ishtirokida yasalgan *bedizchi* (*rezchik po derevu, kamnyu, vayatel*), *bitkachi* (*pisets, pisar*), *ayg'uchi* (*sovetnik*), *alimchi* (*zaimodavets, kreditor*), *altunchi* (*zolotix del master*) singari juda ko'p terminlar qo'llangan. Mahmud Zamaxshariy qalamiga mansub "Muqaddimat ul-adab" lug'atida bu qo'shimcha ishtirokida yasalgan, turli kasb va hunar egalarini anglatuvchi yigirmadan ortiq nomlar qayd etilgan: *paxsachi* (*vozvodyashiy glinobitniye steni*), *yag'chi* (*maslodol*), *chag'irchi* (*vinodel*), *bichaqchi* (*nojovnik*) va h.k. [11].

O'zbek adabiy tilining asoschisi Alisher Navoiy "Muhokamat ullug'atayn" asarida –**chi** affiksining vazifasiga alohida diqqat qaratgan holda, uning *qurchi*, *xizanachi*, *yarag'chi*, *chavganchi*, *nayzachi*, *shukurchi*, *yurtchi*, *shilanchi*, *axtachi*, *qushchi*, *barschi*, *qoruqchi*, *tamg'achi*, *jibachi*, *yorg'achi*, *halvachi*, *kemachi*, *qoychi* singari turfa mansab va rutbalarni ifodalashdagi faolligini ta'kidlaydi. [1].

Ilmiy-texnika taraqqiyoti, globallashuv va axborot texnologiyalari asrida -chi affiksli modelning so'z yasash imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Bu model o'zbek tilining terminologik so'z yasash tizimida muhim o'rin egallaydi va yangi tushunchalarni ifodalash uchun keng qo'llaniladi.

-chi qo'shimchasi bilan yasalgan otlarning ma'nolari u qo'shilayotgan o'zak va affiksning o'ziga xos xususiyatlari ta'sirida shakllanadi. Bu affiksning so'z yasashdagi faolligi zamonaviy o'zbek tilining rivojlanish tendensiyalarini aks ettiradi va tilning ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanishni ko'rsatadi.

-chi affiksli ot-terminlar semantik jihatdan bir necha guruhlariga bo'linadi. Eng keng tarqalgan guruh - bu kasb-hunar yoki mutaxassislik egasini bildiruvchi terminlardir. Bunga traktorchi, sportchi, vositachi, neftchi, kabelchi, elektrchi, ekskavatorchi, hisobchi, soliqchi, uchuvchi, to'quvchi kabi so'zlarni misol qilib keltirish mumkin.

-chi affiksi turli sohalarga oid umumiy va maxsus terminlarni yasashda ham faol ishtirok etadi. Kasb-hunar va mutaxassisliklarning umumiy ma'nosini ifodalovchi terminlar orasida xizmatchi, tilchi, jangchi, chorvachi kabi so'zlarni ko'rish mumkin. Bu terminlar keng qamrovli tushunchalarni ifodalaydi va ko'plab aniqroq ma'noli terminlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Muayyan kasb yoki mutaxassislikning aniq sohasida faoliyat yurituvchi shaxsni anglatuvchi terminlar ham -chi affiksi yordamida yasaladi. Bularga tankchi, avtomatchi, dozimetrchi, zenitchi, pontonchi kabi harbiy sohaga oid terminlar, karatechi, gimnastikachi, voleybolchi singari sport sohasiga oid terminlar, bo'yoqchi, betonchi, montajchi, payvandchi kabi qurilish va sanoat sohasiga oid terminlar, g'ijjakchi, skripkachi, rubobchi, nog'orachi kabi san'at sohasiga oid terminlar, shuningdek, zamonaviy kasblarga oid dasturchi kabi terminlarni kiritish mumkin.

-chi affiksli model kasb-hunar va faoliyatning aniq sohasini ifodalovchi so'zlardan turli mazmun-ma'noli otlarni hosil qiladi. Bu model o'zbek tilining terminologik tizimini boyitishda muhim rol o'ynaydi va tilning yangi tushunchalarni ifodalash qobiliyatini oshiradi.

Ushbu affiksning so'z yasashdagi faolligi o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan foydalanish orqali lug'at boyligini oshirish va zamonaviy rivojlanish talablariga javob berish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida tilning moslashuvchanligini va yangi tushunchalarni ifodalash qobiliyatini oshiradi, shu bilan birga milliy til xususiyatlarini saqlab qolishga yordam beradi.

Chunonchi: **a) qandaydir narsa-predmet, buyum, ashyo yaratuvchi subyekt nomini bildiruvchi terminlar yasaydi:** *taqachi, gilamchi, domnachi, muqovachi, beshikchi, tanburchi, dutorchi* va h.k.; **b) ayni kasb, hunar, mutaxassislik bilan shug'ullanuvchi shaxs nomini anglatuvchi terminlarni hosil qiladi:** *ayg'oqchi, qo'poruvchi, ixtirochi, arendachi, auksionchi, surushtiruvchi, taftishchi, sinovchi* va h.k.; **v) muayyan kasb-hunar sohasida qo'llanuvchi asbob-uskuna, jihoz, buyum, texnika vositalari nomlaridan ushbu texnika vositalarini boshqaruvchi shaxslar otini yasaydi:** *mototsiklchi, kombaynchi, buldozerchi, to'pchi, granatamyotchi, mashinachi (tikuvchi), greyderchi, ekskavatorchi, kompyuterchi, tankchi, tarpedachi (harb.), raketachi (harb.)* va h.k.; **g) qandaydir bir obyektga mas'ul, mutasaddi ishchi, xizmatchi, arbob nomini ifodalovchi terminlarni yuzaga keltiradi:** *omborchi, do'konchi, korxonachi, dorixonachi, soqchi* va h.k.; **d) aniq faoliyat, kasb-hunar soha yo'nalishini anglatuvchi asoslarga qo'shilib, mazkur soha bilan band shaxslar nomini bildiruvchi terminlar yasaydi:** *dengizchi, yo'lchi, atomchi, kimyochi, metallchi, metrochi* va h

.k.; y) fanning turli sohalarida xizmat qiluvchi mutaxassislar, xodimlar nomini ifodalovchi terminlar yasaydi: *tarixchi, adabiyotchi, folklorchi, lug'atchi, tilchi* va h.k.; j) muayyan narsa–predmet, buyum, mahsulotni sotuvchi subyekt nomini voqelantiradi: *morschi, gazetachi, holvachi, kompyuterchi, gilamchi, telefonchi* va h.k.

Xuddi shunday yo'l bilan yasalgan ba'zi yasama terminlar ham **biron bir mahsulotni tayyorlovchi hamda uni realizatsiya qiluvchi – sotuvchi shaxsni ifodalaydi**: *paxtachi, pashmakchi, qalpoqchi, beshikchi, eshikchi, shokoladchi* va h. k. 2. **Mehnat, hodisa, ish–harakat bilan mashg'ul shaxslarni ifodalovchi ot–terminlarni yuzaga keltiradi**: *isyonchi, bosqinchi, navbatchi, jinoyatchi* va h.k. **Ma'lum bir ish – harakat ishtirokchisi nomini bildiruvchi terminlar yasaydi**: *namoyishchi, himoyachi, marofonchi, muzokarachi, sulhchi, iste'molchi* va h.k. **Qaysidir oqim, yo'nalish, yo'l tarafdori, muxlisi nomini anglatuvchi terminlarni hosil qiladi**: *monarxiyachi, respublikachi, separatchi, oppozitsiyachi, kantchi, gegelchi* va h.k. **Sport jamiyatlari va klublar nomlarini ifodalovchi so'zlarga qo'shib, shu jamiyat yoki klublar a'zolarini anglatuvchi terminlar yasaydi**: *paxtakorchi, dinamochi, navbahorchi, qizilqumchi, lokomotivchi, nasafchi* va h.k.

Ekstralingvistik omillar ta'siri, chunonchi, so'nggi vaqtlarda fan, texnika, axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi natijasi o'laroq o'zbek tilida –chi affiksi ishtirokida narsa–predmet, buyum, apparatlar nomlarini atovchi terminlarning miqdori yanada ortdi. Bunday hodisa birinchilardan o'zbek harbiy terminologiyasi sistemasida qayd etilgan bo'lib, bular jumlasiga *bombardimonchi (bombardirovshik), qiruvchi aviatsiya (istrebittelnaya aviatsiya), shturmchi (shturmovik), fotorazvedkachi samolyot (samolyot –fotorazvedchik), niqoblovchi o't ochish (maskirovochniy ogon), niqoblovchi tutun (maskiruyushiy dim), tralchi tank (tank–tralshik)* singari terminlar kiritiladi.

Zoologiya terminlari tarkibida esa nina so'zidan yasalgan *ninachi, baliq zoonimidan hosil qilingan baliqchi, shuningdek, sutemizuvchi(lar, kemiruvchi* kabi birliklarning qo'llanayotganini kuzatamiz.

–lik affiksli so'z yasovchi model. Ushbu qolip o'zbek tilida o'ta sermahsul so'z yasovchi modellardan biri bo'lib, uning ko'magida nafaqat sof o'zbekcha (turkiy), balki o'zlashma so'zlardan ham quyidagi turdagi **ot– terminlar hosil qilinadi**: Holat, sifatning mavhumligi, umumiyliigi ma'nosini ifodalovchi otterminlarni yuzaga chiqaradi. Mazkur ma'noli otlar asosan **o'zakdan anglashilgan holat–sifat, fazilat–sifat yoki muayyan belgiga ko'ra voqelangan hodisani bildiruvchi ismlardan yasaladi**. Ayrim faktlarga diqqat qaratamiz: *liberallik, safarbarlik, jangovorlik, ishtahasizlik (tib.giporeksiya), mentallik* va h. k.; **belgi – xususiyat, sifat yoxud holatni ifodalovchi ot–terminlar yasaydi**: *zichlik, suyuqlik, tenglik, ko'rlik (tib.ablepsiya), sarosimalik, gomogenlik, debillik, betoblik, amalparastlik, betaraflik, qo'poruvchilik, barqarorlik. taqiqlanganlik* va h.k.; **qandaydir yumush, mashg'ulot, vazifaga mo'ljallangan narsa, buyum, ashyo nomini ifodalaydi**: *urug'lik, qishlik, paxtalik, taglik* va h.k.; **onda–sonda –lik//–liq affiksli otlar qatnashchi, ishtirokchi nomini anglatadi**: *boshliq; ma'lum bir joy, yerni nomlovchi ot(eko)–terminlar yasaydi*: *tog'lik, qirlik, jarlik, qumlik, bo'shliq, tuzlik* va h.k.; **shaxsning yashash o'rni, turar joyi, kasb –hunari, biror narsaga moyilligi, mashg'ulot turi, xizmat joyi, maqomi kabi ma'nolarni ifodalovchi ot–terminlarni voqelantiradi**: *askarlik, ovchilik, fuqarolik, prezidentlik, rektorlik, jarrohlik, mashinistlik, kosmonavtlik, radistlik, shaharlik, bosh vazirlik, feldsherlik, general–gubernatorlik, prokurorlik* va h. k.; **hosil qiluvchi asosning ko'lami, hajmi yoki sifati natijasi ma'nolarini**

ifodalovchi ot–terminlarni shakllantiradi: yettilik, birlik (1. gram. birlik; 2. mat. bir), ko'plik, ikkilik, to'rtlik va h.k.; **pul birliklari nomlarini bildiruvchi terminlar yasaydi:** so'mlik, dinorlik, dollarlik, markalik, liralik, somonlik, tangalik, tiyinlik va h.k.; **texnika bilan band bo'lgan soha yo'nalishlari hamda korxonalar nomlarini atovchi terminlarni hosil qiladi:** temirchilik, payvandchilik, chilangarlik, aviasozlik, po'latsozlik, mashinasozlik, kemasozlik, samolyotsozlik, robotsozlik, raketsozlik va h.k.; **muayyan hodisa, voqea, ko'rinishni anglatuvchi ot–terminlarni shakllantiradi:** jinoyatchilik, huquqbuzarlik, homiylik, vasiylik, badihago'ylik, maddohlik, chala tug'ulganlik va h.k. –lik//liq affiksi yasama so'zlar bilan birikib, asl o'zbekcha terminlarni voqelantiradi. Bunday holatlarda u tubandagi qo'shimchalar ishtirokida turfa termin – **derivatlar yasaydi:** –**siz + lik:** vaznsizlik, uyqusizlik (tib.agripniya), shuursizlik, daxlsizlik, madorsizlik, ishsizlik, nikohsizlik, malakasizlik, moliyasizlik, daxlsizlik, xavfsizlik va h.k.; –**dosh + lik:** o'rindoshlik, quroldoshlik, qarindoshlik, polkdoshlik va h.k.; –**mas+lik:** chanqamaslik (tib.adipsiya), suvo'tmaslik, yurolmaslik (med.abaziya), bitmaslik (tib.nezarasheniye) va h.k.; –**chan+lik:** eruvchanlik, zirhteshuvchanlik, sezuvchanlik, cho'ziluvchanlik, oquvchanlik, yashovchanlik, o'zgaruvchanlik va h.k.; –**li+lik:** chidamlilik, kalloriyalilik, daromadlilik va h.k.; –**qoq+lik:** botqoqlik, yopishqoqlik, chanqoqlik, qayishqoqlik va h.k. ; –**(i)sh+lik:** yanglishlik, cheklanishlik, yemishlik, botishlik va h.k.; –**roq+lik:** yaltiroqlik, chinqiroqlik, o'troqlik, baqiroqlik va h.k. –**lik// –liq** affiksi chet tillardan kirgan so'z yasovchi morfemalar yordamida yuzaga chiqqan yasama so'zlardan **ot–terminlar hosil qiladi:** –**boz+lik:** multiqbozlik, fohishabozlik, guruhbozlik, qimorbozlik, ichkilikbozlik, xotinbozlik, qilichbozlik va h.k. –**bon+lik:** posbonlik, bog'bonlik, qo'ychibonlik, darvozabonlik va h. k.; –**vor+lik:** ulug'vorlik, tantanavorlik va h.k.; –**gar+lik:** javobgarlik, isyongarlik, fitnagarlik da'vogarlik, savdogarlik, zargarlik, ig'vogarlik va h.k. –**dor+lik:** chorvadorlik, aybdorlik, unumdorlik, quldorlik, hosildorlik, gumondorlik, homiladorlik, hissadorlik, mulkdorlik va h.k.; –**do'z+lik:** yelkando'zlik, etikdo'zlik, telpakdo'zlik va h.k.; –**kash+lik:** chizmakashlik, pillakashlik, suratkashlik va h.k.; –**kor(-gor, -kar)+lik:** sholikorlik, g'allakorlik, gunohkorlik, hamkorlik, tadbirkorlik va h.k.; –**paz+lik:** somsapazlik, oshpazlik, choypazlik va h.k.; –**parvar+lik:** millatparvarlik, kambag'alparvarlik, insonparvarlik, vatanparvarlik, xalqparvarlik, yetimparvarlik, yurtparvarlik va h.k.; –**parast+lik:** butparastlik, otashparastlik, mansabparastlik, shaxsiyatparastlik, aqidaparastlik, millatparastlik, huquqparastlik va h.k.; –**soz+lik:** mashinasozlik, avtomobilsozlik, samolyotsozlik, kemasozlik, traktorsozlik, shaharsozlik, robotsozlik, motorsozlik, vagonsozlik, qurolsozlik, ko'priksozlik va h.k.; –**furush +lik:** odamfurushlik, bangifurushlik, terifurushlik, og'ufurushlik, valyutafurushlik va h.k.; –**xon+lik:** dostonxonlik, gazetaxonlik, navoiyxonlik, kitobxonlik va h.k.; –**xo'r+ lik:** qonxo'rlik, odamxo'rlik (kannibalizm), tekinxo'rlik, poraxo'rlik, qasamxo'rlik.; –**chi+lik:** gegelchilik, neokantchilik, trampchilik va h.k.; –**shunos+lik:** o'lkashunoslik, tuproqshunoslik, metallshunoslik, tilshunoslik, huquqshunoslik, qonunshunoslik, matnshunoslik, odamshunoslik va h.k.

Yuqoridagi ashyoviy materiallarga asoslanib, bildirilgan mulohazalardan kelib chiqqan holda ta'kidlash joizki, **ot (sifat) + lik//liq modeli** mavhum ma'nosi bilan hozirgi o'zbek adabiy tilda, xususan, termin yasashda juda sermahsul va faol qolip sifatida e'tirof etiladi. Shu bilan bir qatorda, qilingan tahlil –**lik//–liq** affiksining:

a) qurol, asbob, moslamalar nomlari;

b) hosil qiluvchi so'z asosida shakllangan joy, yer nomlari;

v) pul birliklari nomlarini yasashda nisbatan kammahsulligini ko'rsatdi.

Murakkab tarkibga ega **-chilik (-chi+lik)** qo‘shimchali model termin yasash jarayonida nisbatan faol. Ushbu qolip quyidagi terminlarni hosil qiladi: **kash, hunar, mashg‘ulot va soha nomlari:** *uzumchilik, qorako‘lchilik, me‘morchilik, tutchilik, o‘qituvchilik, dehqonchilik* va h.k.; **umumlashtiruvchi nomlar:** *mo‘lchilik, mahaliychilik, partizanchilik* va h.k.; **narsa, buyum yoxud hodisa, voqea oti:** *kambag‘alchilik, ozchilik, tomorqachilik, qurg‘oqchilik* va h.k.

-lash affiksli so‘z yasovchi model: **Jarayon, xatti-harakat nomini ifodalovchi terminlar yasaydi:** *akkreditlash, kurtaklash, payvandlash, standartlash, liofillash, parmalash, xromlash, frezerlash, alyuminlash, geperinlash, toblash, presslash, mexanizatsiyalash, ionlash, paypaslash (tib.palpatsiya), skanerlash (tib.skanirovaniye), betonlash, dezaktivatsiyalash, kodlash, trallash* va h.k. **-lashtirish** affiksli so‘z yasovchi model singari asosan ruscha–baynalmilal o‘zlashmalardan “hosil qiluvchi asosning nomi bilan atalgan ta‘minot, asbob–uskuna, jihoz” [12] umumiy ma‘nosini ifodalovchi terminlarni vujudga chiqaradi: *avtomatlashtirish, kompyuterlashtirish, telefonlashtirish, elektrlashtirish, pasportlashtirish, gazlashtirish, robotlashtirish, formallashtirish, liberallashtirish, atomlashtirish, kodlashtirish, niqoblashtirish, mexanizatsiyalashtirish* va h.k.

-cha affiksli so‘z yasovchi model O‘zbek tili grammatikasiga doir asarlarda **-cha** ot turkumli so‘zlarning kichraytirish – erkalash shaklini yasovchi mahsuldor, urg‘uli affiks tarzida baholanadi [15];[17]. Ba‘zi bir ishlarda mazkur affiksning so‘z yasovchi qo‘shimcha ekanligi faktik materiallar ko‘magida isbotlangan. Kuzatilayotgan affiks (*o‘ziyurar*) *aravacha, shponka ariqchasi, havo yostiqlikchasi, ko‘chma vagoncha* [13], *sichqoncha, (saf) maydoncha(si), zarracha* kabi bir qator fan–texnika sohasi terminlarini hosil qilishda qatnashadi. **Biologiya terminlari sistemasida -cha** ishtirok etgan ayrim terminlar faol qo‘llanadi: *miyacha, qalpoqcha, katakcha, tangacha, tayoqcha, pufakcha, teshikcha, qiltiqcha, kokilcha* va h.k. [11;18].

-boz affiksli so‘z yasovchi model Ushbu model ilmiy terminologiya tizimida asl o‘zbekcha (turkiy), arabcha, forscha–tojikcha hamda ruscha–baynalmilal leksik birliklardan juda oz holatlarda biror–bir narsa bilan qiziquvchi **shaxs nomini anglatuvchi terminlarni** yuzaga chiqaradi: *buyruqboz, mushakboz, safataboz, miltiqboz, ishqiboz, xotinboz, guruhboz* va h.k.

-goh affiksli so‘z yasovchi model O‘zbek adabiy tili tarkibiga fors–tojik tilidan juda barvaqt o‘zlashgan **-goh** affiksi ishtirokida yuzaga kelgan bu model asosdan anglashilgan **voqea–hodisa sodir bo‘luvchi o‘rin, joy nomini** ifodalaydi: *janggoh, askargoh, lashkargoh, qo‘nimgoh, o‘rdugoh, qarorgoh* va h.k.

-don affiksli so‘z yasovchi model Fors–tojik tilidan o‘zlashgan suffiksli ushbu model : asosdan ifodalangan tarzda **biror narsa saqlanadigan idish, narsani** ifodalaydi: *tuxumdon, olovdon, o‘qdon, kuldon, siyohdon, bachadon* va h.k; 2) **shaxsga xos sifat, xususiyat, fazilatni tavsiflovchi sifat–terminlarni** hosil qiladi: *hisobdon, bilimdon* va h.k. Ba‘zi bir ilmiy asarlarda o‘zbek tilida ikkita **-don** affiks–omonimining mavjudligi haqida fikr bildirilgan [20].

-dor affiksli so‘z yasovchi model Fors – tojik tilining elementi bo‘lmish **-dor** suffiksli nisbatan sermahsul model:1) **shaxs nomi:** *bayroqdor, nishondor*; 2) **mavjudlik, egalik sifatlarini** yasashda qatnashadi: *zarbdor, mahsuldor, chiqimdor* [21;22], *hissador, aybdor, qarzdor, mansabdor, puldor, mulkdor* va h.k.

-dosh affiksli so‘z yasovchi model mazkur qolip terminlar hosil qilishda mahsuldor bo‘lib: **ijtimoiy sharoit, umumiy turmush, hamkorlik, hamdo‘stlik ma‘noli shaxslar**

nomini ifodalovchi ot-terminlar yasaydi: *yurtdosh, maslakdosh, quroldosh, kursdosh, polkdosh, frontdosh, sinfdosh* va h.k.; **boshlang'ich, dastlabki asosdan kelib chiqqan sifat, xususiyatni anglatuvchi terminlarni shakllantiradi:** *jinsdosh, ohangdosh, yo'ldosh* (*tib. platsenta*) va h.k.; **ba'zi bir tilshunoslik terminlarini voqelantiradi:** *sifatdosh, ravishdosh, undosh, shakldosh, o'zakdosh, uyadosh, ma'nodosh, turdosh* va h.k.

Mazkur model o'zbek tili texnika terminlarini yasashda qatnashmaydi. Ammo **botanika terminlari tizimida** o'ta sermahsulligi bilan ajralib turadi: *chinniguldosh, ayiqtovondoshlar, boshog'dosh, chuchmomadoshlar, ziradosh, ra'nodosh, tokdosh, gulnavshodadosh* va h.k.

-do'z affiksli so'z yasovchi model Forscha-tojikcha **-do'z** suffiksli mazkur kammahsul model **biror bir narsa, buyumni tikuvchi shaxs nomini bildiradi:** *mo'ynado'z, etikdo'z, kavushdo'z, yelkando'z* va h.k.

-kar, -kor // -gar/ -gor affiksli so'z yasovchi model Fors-tojik tilidan kirib kelgan ushbu suffiksli model yordamida muayyan **kasb-hunar egalarini anglatuvchi terminlar yasaladi:** *chilangar, zargar, da'vog'ar, sholikor, javobgar, tadbirkor, tajovuzkor* [22], *bastakor, qasoskor, hamkor* va h.k.

-kash affiksli so'z yasovchi model Kelib chiqishi forscha-tojikcha hisoblanuvchi **-kash** affiksi ishtirokida yasalgan terminlar **ma'lum kasb-hunar bilan mashg'ul shaxsni ifodalaydi:** *chizmakash, arrakash, ko'chirmakash, tarafkash* va h.k.

O'zbek tili texnika terminlarini hosil qilishda o'ta kammahsuldir. – **noma** affiksli so'z yasovchi model Forscha-tojikcha so'z-affiksli ushbu model asosan **hujjat, yozuv, xat, hujjat nomi namunasi ma'nosini anglatadigan terminlarni yasaydi** [12]: *bayonnoma, vasiyatnoma, guvohnoma, ahdnoma, shartnoma, ma'lumotnoma, axborotnoma, shahodatnoma, sulhnoma, pandnoma, aybnoma, dalolatnoma* va h.k.

-parast affiksli so'z yasovchi model Fors-tojik tiliga tegishli suffiks yordamida voqelangan ushbu model **shaxsni nomlovchi terminlarni hosil qiladi:** *amalparast, butparast, insonparast, shaxsiyatparast, xudoparast, aqidaparast, shahvatparast, qonunparast, hokimiyatparast* va h.k.

-parvar affiksli so'z yasovchi model Fors-tojik tilidan o'zlashgan **-parvar** suffiksi ishtirokida reallashgan bu kammahsul model **shaxs otini anglatuvchi** oz sonli terminlarni yasaydi: *yetimparvar, vatanparvar, insonparvar, xalqparvar, sulhparvar, yurtparvar* va h.k.

-soz affiksli so'z yasovchi model Forscha-tojikcha **-soz** suffiksli mazkur so'z yasovchi model shaxs nomini ifodalovchi ot-terminlar yasashda nisbatan faolligi bilan ajralib turadi. – **soz** suffiksi qatnashuvi bilan hosil qilingan qator derivatlarning o'zbek tili **texnikaviy terminologiyasi tizimida nisbatan faol qo'llanishi kuzatiladi:** *samolyotsoz, kemasoz, ko'piriksoz, soatsoz, traktorsoz, raketsoz, vertolyotsoz, metallsoz, asbobsoz, vagonsoz, stanoksoz, qurolsoz, robotsoz* va h.k.

– **furush** affiksli so'z yasovchi model Fors-tojik tiliga xos **-furush** suffiksi ko'magida voqelangan mazkur kammahsul model o'rni bilan shaxs otini anglatuvchi terminlar yasashda ko'zga tashlanadi: *vatanfurush, og'ufurush, tamakifurush, odamfurush, nashafurush, nosfurush, xotinfurush, valyutafurush* va h.k.

-xo'r affiksli so'z yasovchi model Bu kammahsul model ba'zan: **1) shaxsni:** *odamxo'r, araqxo'r, tekinxo'r;* **2) hayvonlarni ifodalovchi termin(zoonim)larni** yasashda qatnashadi: *arixo'r(lar), asalxo'r, morxo'r, chumolixo'rlar, go'shtxo'r, o'txo'r* va h.k.

–**shunos** affiksli soʻz yasovchi model Kelib chiqishi nuqtai nazaridan forscha–tojikcha hisoblanuvchi –**shunos** suffiksli bu qolip oʻzbek tili terminologiyasi tarkibida aksariyat rus tilidagi ikkinchi komponenti

–**ved** suffiksli yasamalarga mos tushuvchi, mazmunan shaxs nomini ifodalovchi terminlarni shakllantiradi (Kononov1960;110): *qonunshunos* (*pravoved*), *sharqshunos* (*vostokoved*), *mashinashunos* (*spetsialist po mashinam*), *ruhshunos* (*psixolog*), *xitoyshunos* (*kitayeved*), *tilshunos* (*yazikoved*), *eronshunos* (*iranist*), *matnshunos* (*tekstolog*), *siyosatshunos* (*politolog*), *huquqshunos* (*yurist*), *hayvonshunos*, *tabiatshunos* va h.k.

2. Fe'l asoslardan yasalgan ot–terminlar

–**g'ich/gich//–qich—kich** affiksli model –**g'ich/–gich** (jarangli undoshlardan keyin)// –**qich/–kich** (jarangsiz undoshlardan keyin) affiksi yordamida yasalgan ot–terminlar. Azaldan mazkur koʻhna tub affiksning bosh vazifasi oʻtimli fe'llar oʻzagidan sodir boʻladigan ish–harakat vositasi yoki qurolaslahani ifodalovchi terminlar hosil qilish hisoblangan. Mahmud Koshgʻariyning “Devonu lugʻotit turk” asaridayoq orkuch “*uch oyoqlik qozon*”, *yerguch* “*qilichsimon tayoq*”, *bichgʻuch* “*qaychi*”[24] kabi terminlar oʻz ifodasini topgan. Hozirgi oʻzbek tili terminologiyasi tizimida –**g'ich/– gich//– qich/– kich** affiksi oʻta mahsuldor boʻlib, uning ishtirokida ulkan miqdordagi terminlar hosil qilinmoqda. Masalan, “Mexanizatorlar uchun lugʻat-maʼlumotnoma” da mashina, asbob–uskuna, mexanizmlar va ularning detellari hamda qismlari nomlarini anglatadigan 422 termin oʻz aksini topgan. Qayd etilgan terminlardan 78 tasi koʻrilayotgan affiks (variantlari bilan)ning faol qatnashuvida yasalgan [13]. Binobarin, –**g'ich/–gich//–qich/–kich** affiksli model quyidagi mazmundagi terminlarni hosil qiladi: **ish–harakatni bajaruvchi qurol–aslaha yoxud vosita nomini bildiradi:** *ajratqich*, *qorgʻich*, *agʻdargʻich*, *bugʻlatgich*, *qisqich*, *purkagich*, *toʻplagich*, *toʻsqich*, *kuchaytirgich*, *tishcharxlagich*, *chizgʻich*, *sovutgich* (**1. biol.** ‘*oxladitel*’; **2. maxs.** ‘*xolodilnik*’), *oʻtkazgich*, *suzgʻich*, *suzgich*, *qirgʻich*, *oʻlchagich*, *sugʻorgich*, *toʻgʻrilagich*, *qaytargich* (*mayoq*), *portlatgich*, *oʻlchagich* va h.k; baʼzan: **a) ish– harakat subyektini (oʻtimli fe'llardan)– yirtqich;** **b) ish–harakat oʻrini, joyi: bosqich;** **v) ish–harakat sifati, xususiyatini ifodalaydi:** *tishlongʻich* (*tishla–moq*) (Kononov 1960; 119–120). –(i)sh affiksli soʻz yasovchi model Mazkur sermahsul model hozirgi oʻzbek adabiy tilida tubandagi terminlarni hosil qiladi: *ish*, *harakat* nomini bildiradi – *siljish*, *otish*, *tutish*, *quturish*, *achish*, *bijgʻish*, *soʻrilish*, *yoyilish*, *minalashtirish* (*harb.*) va h.k. ; *hodisa*, *jarayon*, baʼzan *natija* yoki *harakat* nomini uning aniq moddiy ifodasidan kelib chiqqan tarzda ifodalaydi [15]: *urush*, *urish* (*tib. yurak urishi*), *quyilish*, *bukish*, *purkash*, *gʻumbaklashish*, *urugʻlanish*, *changlanish*, *chekinish*, *qoʻriqlash*, *shishish*, *yaralanish* va h.k.

Hozirgi oʻzbek adabiy tilida katta qoʻlamdagi texnika terminlarining aynan –(i)sh affiksli model yordamida yasalayotganini alohida taʼkidlash zarur. Biz tomondan olib borilgan kuzatuv –(i)sh affiksining ayniqsa hozirgi oʻzbek tili harbiy terminologiyasi tarkibiga kiruvchi terminlarni yasashda faol va mahsuldor ekanligini koʻrsatdi. Ushbu affiks feʼl asoslarga qoʻshilib talay **motivlangan terminlarni** hosil qiladi: *ogʻish*, *tutish*, *uchish*, *qoʻnish*, *portlash*, *saflash*, *qoʻriqlash*, *niqoblash*, *tekshirish*, *kodlashtirish*, *tisarilish*, *pelenglash*, *bazalashtirish*, *panalash*, *qirish*, *chekinish* va h.k.

Tahlilga tortilayotgan model shuningdek, **huquqiy terminlarni ham yasashda** faolligi va mahsuldorligi bilan xarakterlanadi: *undirish*, *takomillashtirish*, *aniqlash*, *tugatish*, *almashtirish*, *qonunlashtirish* va h.k. Ayni holatni **jismoniy tarbiya va sport terminologiyasida** ham kuzatamiz: *sakrash*, *suzish*, *chopish*, *yoqitish*, *urish* (*gol*), *uzatish* va h.k.

–**ma** affiksli soʻz yasovchi model XIV asrdan eʼtiboran faol qoʻllanashga kirgan urgʻu tushuvchi –**ma** affiksli sermahsul model quyidagi turfa maʼnomazmunlarni ifodalovchi terminlarni yuzaga keltiradi: 1) **natija, voqea-hodisa, jarayon, kamdan-kam hollarda esa ishharakat nomini ifodalaydi** ([15]: *otishma, payvandlama, koʻchirma, aylanma* (1.suv oʻrami; 2. doira), *koʻrgazma, tenglama* (mat.), *qoʻchma* (til.maʼno), *yollanma* (harb. armiya), *aylanma* (harb. harakat), *qoʻshilma* (harb.), *uzatma* (sport) va h.k.;

2) **kasallik turlarni bildiradi**: *toshma, boʻgʻma, terlama, qichima, oʻsma* va h.k.;

3) **taom, ovqat nomlarini anglatadi**: *dimlama, qiyma, suzma, oʻrama, qatlama, qaynatma* va h.k.;

4) **narsa-predmet, buyum nomini ifodalaydi**: *tortma, chizma, chatishma, tirkama, toʻshama, moslama* (asbob), *quyma, bosma* (qoʻl richagi), *toʻqima, eritma, qorishma, aralashma, agʻdarma, qurilma, sochma* (harb. oʻq), *yigʻma* (harb. koʻprik), *koʻtarma* (harb. koʻprik; tex. kran), *tirkama* va h.k. Xullas, yuqorida keltirilgan ashyoviy materiallar –**ma** affiksli modelning ham ilmiy, ham texnikaviy maʼnoni anglatuvchi terminlar yasashdagi mahsuldorligidan dalolat beradi.

–**(u)v//-(o)v** affiksli soʻz yasovchi model Oʻzbek adabiy tili grammatikasiga xos mavjud adabiyotlarning baʼzi birlarida –**(u)v //-(o)v** affiksi kammahsul deb eʼtirof etilsa [15];[4];[6], boshqa birida mahsuldor tarzida baholangan [14].

Bizning kuzatishlarimiz tahlil etilayotgan soʻz yasovchi affiksning **harbiy, ijtimoiy-siyosiy, yuridik** va h.k. terminologik tizimlarda haqiqatdan ham sermahsulligini tasdiqladi. –**(u) v//-(o) v** affiksi (–i fonemali asoslar ushbu affiks bilan birkkanda –i ning –u fonemasiga oʻtishi kuzatiladi): **a) jarayon, voqea, hodisani ifodalaydi**: *siquv, tintuv; qurshov* (–a fonemali feʼl asoslari bu qoʻshimcha bilan munosabatga kirishganda undagi –a fonemasining –o fonemasiga oʻtishi voqelanadi), *kechuv, qidiruv, ishlov, surishtiruv, cheklov, almashuv, singuv, oʻrnashuv, yemiruv, kemiruv* va h.k.; **b) ish-harakatning nomi yoxud natijasini anglatadi**: *toʻqnashuv, tergov, toʻlov, oʻlchov* va h.k.

Demak, –**(u)v//-(o)v** affiksli modelning hozirgi oʻzbek adabiy tilida ot–terminlar hosil qilishdagi vazifasi ancha faollashgan. Taʼkidlangan jihatni mazkur affiks koʻmagida yuzaga chiqqan turfa xarakterdagi terminlar ham tasdiqlaydi: *tortishuv* (fiz.; tib.) *saylov, toʻlov, kelishuv, bitishuv* (til.), *soʻrov, aralashuv, kuzatuv* (harb.) va h.k.

– **(i)m//-(a)m/-/(u)m** affiksli soʻz yasovchi model Bu model nisbatan kammahsul hisoblanib, quyidagi maʼnolarni ifodalovchi terminlarni hosil qiladi: **a) natija, voqea-hodisa, jarayon yoki ish-harakat nomini anglatadi**: *bosim, chiqim, kirim, bitim, ajrim* (ajra–moq), *boʻlim, qatlam, yuqum, sigʻim, otim, oqim, tizim* va h.k.; **b) kam hollarda narsa, buyum otini bildiradi** [15]; [2] *toʻplam, toʻqim, soʻqim* (soʻq–moq “urmoq”), *sigʻim, qoplam* va h.k.

–**gʻi/ – gi/ –gʻu//–qi/– ki** affiksli soʻz yasovchi model Mazkur –**gʻi/–gi/–gʻu//–qi/– ki** affiksi nisbatan keyingi davrlarda shakllangan –**(u)v** varianti qatori muayyan maʼnoga ega ot–terminlar yasaydi [15]; [23]: **a) ish-harakat vositasini ifodalaydi**: *tepki I* (1. harb.; 2.maxs.), *tepki II* (tib.), *chopqi, chalgʻi, chalgʻu* (mus.), *burgʻi, burgʻu* va h.k.; **b) onda-sonda ish –harakatni ataydi**: *urgʻu*; **v) natija, ish –harakat predmetini bildiradi**: *achitqi, yoqilgʻi, yonilgʻi, koʻchki, kuydirgi* (tib.), *sachratqi I* (bot.); *sachratqi II* (tib.) va h.k.

– **(a)q, -//-(i)q, – (i)k** affiksli soʻz yasovchi model Tarixan –**gʻoq//–qoq** affiks shaklga borib taqaluvchi –**(a)q//-(i)q** affiksi [15];[23] nisbatan mahsuldor boʻlib, bir qancha maʼnoni ifodalovchi ot–terminlarni hosil qilishda qatnashadi: **a) ish-harakat nomini yoki uning**

amalga oshganligini bildiradi: *o'toq, guldurak, buyruq (buyur-moq), chaqiriq, ko'rik, so'roq, tarqoq (harb.)* va h.k.; **b) ish-harakat natijasi yoxud jarayonini anglatadi:** *to'siq, yoriq, qavariq, chirik, soliq, yoyiq (harb. saf)* va h.k.; **v) obyekt, o'rin, joy nomini ifodalaydi:** *yo'lak, kechik, toshloq (toshla-moq), qamoq (qama-moq)* va h.k.; **g) ish-harakat vositasini ataydi:** *o'roq, pichoq, tuzoq, taroq;* **d) o'xtin-o'xtin ish-harakat egasi (subyektini) anglatadi:** *qochoq* va h.k.

-qon//gan/-kan affiksli so'z yasovchi model Mazkur kammahsul model yordamida ish-harakatning vositasi, narsa-predmeti ma'nosini ifodalovchi ot (sifat) turkumiga xos terminlar yasalgan bo'lib, ular azaldan o'zbek adabiy tili so'z xazinasida o'z aksini topgan: *bosqon, qopqon, yelkan, o'pqn* va h.k.

-qoq//g'oq affiksli so'z yasovchi model Ushbu **-qoq//g'oq** affiksli kammahsul model ba'zi bir terminlarni yasashdagina qatnashganligi bilan xarakterlanadi: *qazg'oq (qazi-moq), qadoq (qada-moq), yorg'oq (anat.), tutqoq (1.epilepsiya; 2. epileptik), botqoq* va h.k.

-dak//doq affiksli so'z yasovchi model Faqat sanoqli ot (sifat) – terminlargina ushbu kammahsul affiks ko'magida yasalganligini o'zbek tili lug'at boyligida bor bo'lgan faktik materiallar tasdiqlaydi: *qo'ndoq, kekirdak, yugurdak, qovurdoq, likildoq (likilla-moq)* va h.k.

-di affiksli so'z yasovchi model Ba'zi bir miqdordagi terminlarning mazkur **-di** affiksli kammahsul so'z yasovchi qolip ishtirokida **voqelanishi hamda ishharakat natijasi ma'nosini ifodalashi kuzatiladi:** *yig'indi (mat.), qirindi, chirindi, chiqindi, cho'kindi, oqindi* va h.k.

-diq//dik affiksli so'z yasovchi model Barmoq bilan sanarli terminlar ushbu o'ta kammahsul **-diq//dik** affiksli model ishtirokida yuzaga kelgan: *qoldiq (mat.), siydik.*

-ich affiksli so'z yasovchi model Ushbu **-ich** qo'shimchali model ishtirokida **narsa-predmet, buyum nomini** ifodalovchi ba'zi bir terminlargina yasalgan: *cho'kich, cho'mich.*

-qin / -kin affiksli so'z yasovchi model Bu kammahsul model **jarayon, natija nomini anglatuvchi terminlarni** yasashda qatnashgan: *otqin (geol.), toshqin, qochqin, sotqin, to'lqin (to'l-moq), bosqin, chirkin, chopqin* va h.k.

Xulosa. Ta'kidlash joizki, logistikaning ingliz tili termin-tizimi nisbatan yosh va doimiy ravishda o'sib boruvchi leksik birliklar majmuidir. Logistika muntazam boshqa maxsus sohalar, jumladan, transport, menejment, moliyaga oid terminologiya bilan o'zaro aloqada bo'lib, ularga xos terminlarni o'zlashtirib yoki o'zining doirasini doimiy kengaytirib boradi. Bundan anglash mumkinki, termin-tizimi to'liq shakllanmagan, balki, shakllanish bosqichida yekanligini ko'rsatadi. Demak, logistika termin-tizimi bir-biriga bog'liq bo'lgan fan sohalarining terminlari vositasida doimo o'zining terminologiyasini to'ldirib boradi. Bundan tashqari, ushbu soha termin-tizimida q'llanila boshlangan terminlar o'ziga xos ma'no kasb yetadi. Shunga qaramay, ushbu soha termin-tizimi o'ziga xos xususiyatlarga yega bo'lib, ayniqsa tarkibiy qismida bu holat yaqqol ko'zga tashlanadi.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Алишер Навоий. Муҳокаматул-луғатайн. Ўн беш томлик. Ўн тўртинчи том.– Тошкент: Фафур Ғулум номидаги бадиий адабиёт 70 нашриёти, 1967.
2. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатлами. –Тошкент: Фан, 1985.
3. Bozorbekov A.S. Logistik munosabatlar va logistik terminlarni o'rta osiyoga kirib kelishi // So'z san'ati xalqaro jurnali. 6-jild 2-son. –Toshkent, 2023. – B.79–83. (ISSN: 2181–9297)

4. Bozorbekov A.S. Specific features of logistics terminology // *Thematics journal of education (TJE)*. Volume 7 – India. 2022, P. 94–98. (ISSN: 2249–9822).
5. Bozorbekov A.S. Logistika terminologiya tizimining xususiyatlari // *So‘z san’ati xalqaro jurnali*. 5–jild 3–son. – Toshkent, 2022. – B.138–143. (ISSN: 2181–9297)
6. Bozorbekov A.S. Logistika terminlarining derivativ tahlili // *NamDU ilmiy axborotnomasi*. 4–son. – Namangan, 2023. – B.315–320. (ISSN: 2181–0427)
7. Bozorbekov A.S. O‘zbek tilida logistika terminlarining korrespondensiyasi // *Yangi O‘zbekiston: Innovatsiya, fan va ta’lim. Respublika ko‘p tarmoqli ilmiy konferensiya*. – Toshkent, 2023. – B.17–18.
8. Гулямов А. Проблемы исторического словообразования узбекского языка.1. Аффиксация. Ч. 1. Словообразующие аффиксы имен. Автореф. дисс. док. филол. наук. – Ташкент, 1955.
9. Qizi, G. I., (Gavharoy Isroiljon qizi.) (2023). CONCEPTIVE PECULIARITIES OF TOURISM TERMINOLOGY IN UZBEK AND ENGLISH. *European journal of literature and linguistics*, (1), 2023, –P. 8–15.
10. Qizi, G. I., (Gavharoy Isroiljon qizi.) & Ulikova, M. (2021). DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF LOVE AND FAMILY RELATIONSHIP. *JOURNAL of Academic research in educational sciences*, 2(10), 601–606.
11. Дадабаев Х. Военная лексика в староузбекском языке. Дадабаев Х., Насыров И., Хусанов Н. Проблемы лексики староузбекского языка. –Ташкент: Фан, 1990. –С.3–83.
12. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания.– М.,: Наука, 1977.
13. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. Тошкент: Фан, 1977.
14. Каримов Ғ. Совет даврида ўзбек адабий тили тараққиёти.– Тошкент: Фан, 1985.
15. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка.–М.–Л., 1960
16. Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. I–III.–Тошкент, 1960–1963. 17.Мирзаев М., Усмонов С., Расулов И. Ўзбек тили–Тошкент: Ўқитувчи, 1978. 18. Рахимова Х.М., Ибадов К.И., Квиткова Е.М. Англо–рускоузбекский словарь биологических терминов. – Ташкент, 2007.
17. Сравнительно–историческая грамматика тюркских языков. Морфология.–М.: Наука, 1988.
18. Турсунов У, Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Морфология, лексикология. Қўлланма. –Тошкент,1965.
19. Усмонов О. –дор аффикси ҳақида//Ўзбек тили ва адабиёти.1976, 1–сон,–Б.51–56.
20. Усмонов О. –кор аффикси ҳақида// Ўзбек тили ва адабиёти.1976.1–сон.–Б.51–56.
21. Шоабдурахмонов Ш., Асқарова М., Ҳожиёв А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 1 қисм. Дарслик.–Тошкент: Ўқитувчи, 1980.
22. Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков (Имя).–Л.: Наука, 1977.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 8 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).